

Барт Ърман

ИЗГУБЕНИТЕ ХРИСТИЯНСТВА

Борбите, съпровождали Свещеното писание
и вярванията, които не познаваме

София, 2013

Преводът е направен по изданието:

Bart D. Ehrman
LOST CHRISTIANITIES:
THE BATTLES FOR SCRIPTURE
AND THE FAITHS WE NEVER KNEW

THIS TRANSLATION IS PUBLISHED BY ARRANGEMENT WITH
OXFORD UNIVERSITY PRESS

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2003 by Oxford University Press, Inc.

© Ралица Дерилова, превод, 2013
© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-954-321-266-8

Барт Ърман

ИЗГУБЕНИТЕ
християнства

Превод от английски

Ралица Дерилова

Ha Capa

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	7
Въведение	
Компенсация за загубите	17

Първа част

Фалшификации и открития / 29

Първа глава	
Откриването на един древен фалшификат:	
Серапион и Евангелие на Петър.....	34
Втора глава	
Древният фалшификат на едно откритие:	
Деянията на Павел и Текла.....	56
Трета глава.	
Откриването на един древен фалшификат:	
коптското Евангелие на Тома	82
Четвърта глава	
Фалшификат на древно откритие?	
Мортън Смит и тайното Евангелие на Марко	107

Втора част

Ереси и ортодоксии / 139

Пета глава	
На двата полюса: евионити	
и маркионити в ранното християнство	144
Шеста глава	
„Знаещите“ християни:	
световете на раннохристиянския гностицизъм	170
Седма глава	
По пътя за Никея:	
Широкият пояс на протоортодоксалното християнство.....	201

Трета част
Печеливши и губещи / 233

Осма глава	
В търсене на ортодоксията	237
Девета глава	
Арсеналът на конфликтите:	
Полемически трактати и лични нападки	263
Десета глава	
Допълнителни оръжия в арсенала	
на полемиките: фабрикации и фалшификации	294
Единадесета глава	
Изобретяването на Свещеното писание:	
формиране на протоортодоксалния Нов Завет	328
Дванадесета глава	
Печеливши, губещи и въпросът за толерантността	353
Бележки	368
Библиография	387

ПРЕДГОВОР

Тази книга е за огромното разнообразие на ранното християнство и свещените му писания. Някои от тези текстове попадат в Новия завет. Други биват отхвърляни, нападани, забранявани и унищожавани. Моята цел е да разгледам някои от неканоничните писания, да видя какво биха могли да ни разкрият за различните форми на християнската вяра и обреди през II и III в. и да покажа как една от раннохристиянските групи успява да се наложи като господстваща в религията и за векове напред да определя в какво да вярват християните, какви обреди да изпълняват и какво да четат като Свещено писание.

Преводите на текстовете са мои, освен ако не е указано друго.

Бих искал да благодаря на няколко души, които ми оказаха щедрата си подкрепа и без които тази книга нямаше да бъде написана. Преди всичко това е Брус Никълс, който предложи идеята за книгата и на подготвителните етапи ми помогна да избистря характера ѝ. Робърт Милър, старши изпълнителен директор в „Оксфорд Юнивърсити Прес“ и Лора Браун, президент на „Оксфорд Юнивърсити Прес“, САЩ, ме убедиха, че Оксфордското издателство е най-подходящо за издаването ѝ; благодарен съм за неизменната им подкрепа и особено за все-странната помощ, предоставяна ми през годините от Робърт.

В началния етап на изследванията си получих помощ от своите надеждни и проникателни аспиранти Стефани Коб, която сега преподава в университета „Хофстра“, и Даян Удъл, понастоящем преподавател в богословския факултет на университета „Уейк Форест“. Прекалено голяма част от изследо-

вателската работа се стовари върху плещите на моя сегашен аспирант Карл Косаърт, който понесе това бреме със забележителна лекота.

Получих необикновено полезни съвети от хората, прочели книгата ми в ръкопис – Робърт Милър и Питър Джина от „Оксфорд Юнивърсити Прес“, както и от учени и приятели, които далеч надхвърлиха изискванията на колегиалния си дълг и подадоха ръка на своя събрат в същата област: Елизабет Кларк от университета „Дюк“, Майкъл Холмс от „Бетел Коледж“, Андрю Джейкъбс от Калифорнийския университет в Ривърсайд, Дейл Мартин от „Йейл“ и Илейн Пейджълс от „Принстън“. Светът щеше да е по-щастлив, ако всички автори разполагаха с такива внимателни, компетентни, заинтересовани и щедри приятели и читатели.

И накрая, бих искал да благодаря на съпругата си Сара Бекуит, медиевист от факултета по английска филология в „Дюк“, чийто блестящ ум, невероятен интелектуален обхват и огромно великодушие не само я превръщат в изключителен събеседник, но и в жената, с която смятам да прекарам остатъка от живота си. Посвещавам книгата си на нея.

ПРЕГЛЕД НА ГЛАВНИТЕ ХРИСТИЯНСКИ АПОКРИФИ, ВРЕМЕ НА НАПИСВАНЕ И СЪДЪРЖАНИЕ (ПОДРЕДЕНИ ПО ЖАНРОВЕ)

ЕВАНГЕЛИЯ

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Послание на апостолите	средата на II в.	Антигностически диалог между Исус и апостолите след възкресението, подчертаващ реалността на плътта и собственото възкресяване в плът на Исус

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Евангелие на евреите	началото на II в.	Евангелие, хронологиращо събитията в живота на Исус, вероятно възплъщаващо гностически идеи, използвано от юдео-християните в Египет
Евангелие на евионитите	началото на II в.	Евангелие, използвано от юдео-християнските евионити, излагащо възгледите им срещу жертвоприношенията на животни; вероятно комбинирано с канонични текстове
Евангелие на египтяните	началото на II в.	Евангелие със засилено присъствие на Саломия, използвано от неюдейските християни в Египет и наблягащо на аскетизма
Евангелие на Мария	II в.	Разговор на Мария Магдалина с апостолите, в който предава разкритото ѝ видение, предаващо ѝ тайното учение на Исус
Евангелие на назаретяните	началото на II в.	Арамейска версия на Евангелието на Матей, вероятно без първите две глави, използвано от юдейските християни
Евангелие на Никодим	V в.	Легендарен разказ за съденето на Исус от Пилат, разпъването му и слизането му в Хадес (може би включва по-късна форма на Деяния на Пилат)
Евангелие на Петър	началото на II в.	Фрагментарен разказ за осъждането, смъртта и възкресението на Исус с историята за излизането на Исус от гроба; вероятно забранено от епископ Серапион, живял през през II в.

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Евангелие на Филип	III в.	Сборник от отделни гностически мистически разсъждения, записани от апостол Филип; открити в Наг Хамади
Евангелие на Спасителя	края на II в.	Фрагментарно коптско евангелие, описващо последните часове на Исус, включително молитвата му преди арестуването му и последните му думи на кръста
Коптско евангелие на Тома	началото на II в.	Сборник от 114 поучения на Иисус, някои вероятно автентични, други засягащи гностически въпроси; открити в Наг Хамади
Евангелие на Тома (за детството на Исусово)	началото на II в.	Забавен разказ за делата на Исус в периода от петата до дванайсетата му година
Евангелие на истината	средата на II в.	Гностическо възпяване на радостта от спасението, донесено от разкритото от Христос истинско знание; открито в Наг Хамади
Папирус Egerton 2	началото на II в.	Фрагментарен разказ от неизвестно евангелие с четири епизода от живота на Исус, три от които имат паралели в евангелията на Новия Завет
Протоевангелие на Яков	средата на II в.	Внушителен разказ за раждането, ранните години и обручението на Мария, майката на Исус и за собственото чудотворно раждане на Исус

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Тайното евангелие на Марко	58? 1758? 1958?	Открито от Мортън Смит през 1958 г., по-дълга версия на Евангелието на Марко, написано за духовния елит, с известни хомосексуални нюанси

Деяния

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Деяния на Йоан	края на II в.	Епизоди от мисионерската дейност и чудесата, сътворени от ученика на Исус, Яков Зеведеев, мисионер в Ефес
Деяния на Павел	края на II в.	Смесен текст за мисионерската дейност на апостол Павел, включващ Деянията на Текла и Трето послание до Коринтяни
Деяния на Петър	края на II в.	Разказ за мисионерската дейност на апостол Петър и особено за чудодейния начин на надделяването му над еретическия му враг Симон Влѣхва
Деяния на Пилат	средата на II в.	Разказ за процеса срещу Исус, оправдаващ ролята на Пилат и показващ надмощието на Исус над езическите богове
Деяния на Текла	края на II в.	Разказ за разговорите, преследванията и чудодейните спасения на най-прочутата жена, обърната в християнската вяра от Павел

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Деяния на Тома	III в.	Разказ за мисионерската дейност и чудесата, извършени от Иисусовия брат Тома, мисионер в Индия

ПОСЛАНИЯ И СВЪРЗАНА ЛИТЕРАТУРА

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
1Климентово послание	около 96 г.	Изпратено от римските до коринтските християни, призоваващо към възстановяване на единството чрез възвръщането на поста им на снетите от длъжност презвитери
2Климентово послание	средата на II в.	Протоортодоксална християнска проповед, празнуваща даденото ни от Бог спасение по интерпретации на Исаия 54:1
3Послание до Коринтяни	края на II в.	Написано от „Павел“ до Коринтяните, за да разобличи твърденията на двама гностически проповедници и да подчертае протоортодоксалните доктрини за Бог, сътворението и плътта
Преписка между Павел и Сенека	IV в.	Четиринайсет писма между Павел и римския философ Сенека, изфабрикувани, за да покажат високия статут на Павел във философските кръгове на времето си

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Дидахия	около 100 г.	Протоортодоксално църковно ръководство, занимаващо се с християнската етика („двамата пътя“), тайнства като кръщението и евхаристията и живота на християнската общност
Послание на Варнава	около 135 г.	Протоортодоксално писмо, приписвано на съратника на Павел, Варнава, в което се твърди, че юдаизмът е фалшива религия и Старият завет е християнска книга
Послание на Павел до лаодикийците	края на II в.	Представляващо компилация от фрази на Павел, очевидно вдъхновено от споменаването в Кол. 4:16 на писмо до лаодикийците, вероятно написано в отговор на маркионитски фалшификат
Писмо на Петър до Яков Зеведеев и приемането му	началото на III в.	Писмо, приписвано на Петър, настояващо за приемането на юдейския закон като съществен за спасението и атакуващо „врага“ му (Павел); включва положителния отговор на Яков, братът на Исус
Писмо на Птоломей до Флора	средата на II в.	Писмо на прочутия гностик Птоломей в отговор на запитване на християнка, в което детайлно изяснява гностическото разбиране на Стария завет
Проповедта на Петър	началото на II в.	Познато само защото е цитирано от по-късни автори, защита („апология“) на християнската вяра срещу атаките на езичниците

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Псевдоклиментова литература	III в.	Поредица от беседи и биографични данни за и вероятно от Климент Римски, описващи пътуванията му и връзките му с Петър, с юдейско-християнска и антипавлова перспектива
Лъжепослание на Тит	V в.	Писмо, за което се смята, че е написано от съратника на Павел, Тит, застъпващо тезата за воденето на стриктно аскетичен живот и противопоставящо се на всички форми на сексуална активност
Трактат за възкресението	края на II в.	Под формата на писмо до християнина Региний гностическо обяснение на смъртта и духовното възкресение

АПОКАЛИПСИС И СВЪРЗАНА ЛИТЕРАТУРА

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Откровение на Павел	IV в.	Описание на Павловото възнесение, където му се показват съдбите на отделните души; почиващо частично на Откровение на Петър
Откровение на Петър	средата на II в.	Протоортодоксална визия за местопребиваването на праведниците и на грешниците, предадено от апостол Петър

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
(Коптски) Апокалипсис на Петър	III в.	Гностическо откровение, дадено на Петър, показващо грешката на протоортодоксалното разбиране, че спасението идва чрез реалната физическа смърт на Иисус
Първата Мисъл под три форми	края на II в.	Гностически митологически документ, в който „Първата мисъл“, първата еманация на истинния Бог, описва трите слизания на мисълта до света, за да разкрие на човеците пътя към спасението
Песен за перлата	края на II в.	Разказ за младо момче от Изтока, изпратено в Египет да вземе ценна перла, пазена от дракон; понякога се тълкува като фигуративно гностическо представяне на спускането на душата в материалния свят
Произход на света	III в.	Подробно описание на гностическия мит, разказващ как небесното царство, материалния свят и хората са започнали съществуването си, базирано на тълкуване на първите глави от Битие.
Втори трактат на великия Сет	III в.	Гностическо откровение с докетическа интерпретация на смъртта на Иисус, в ярък контраст с протоортодоксалните възгледи

Заглавие	Вероятна датировка	Съдържание
Тайна книга на Йоан	средата на II в.	Трактат, открит в Наг Хамади, представящ цялостния гностически мит за сътворението и избавлението, показващ как небесното царство, материалния свят и хората са започнали съществуването си
„Пастир“ на Ерм	средата на II в.	Съчинение, описващо виденията, разкрити на автора, Ерм, от ангели, един от които – под формата на пастир

ВЪВЕДЕНИЕ

КОМПЕНСАЦИЯ ЗА ЗАГУБИТЕ

Трудно е да си представим по-разнообразно религиозно явление от съвременното християнство. В развиващите се страни има римокатолически мисионери, обrekli се на доброволна мизерия в името на другите, както и евангелистки телевизионни проповедници, ръководещи програми за лекуване от различни зависимости, за да си осигурят финансов успех. Има презвитерианци в Нова Англия и „змиари“ в Апалачите^А. Има гръцки православни свещеници, привърженици на литургическото богослужение, изпъстрено с редуващи се молитви, заклинания и тамян, както и свещеници фундаменталисти, които смятат тяхната литургия за дяволско творение. Има либерални, политически ориентирани методисти, решени да преобразуват обществото, и петдесетници, смятащи, че много скоро общество изобщо няма да има с Второто пришествие на Христа. А има и последователи на Дейвид Кореш – и днес, – които смятат, че началото на края вече е положено със събитията в Уейко^В, които те тълкуват като сбъждане на пророчествата от „Откровение“. Много от тези християнски групи, разбира се, признават единствено себе си за християни.

---

^А Религиозен ритуал в някои петдесетни църкви на САЩ, включващ пипането на змии въз основа на Марк 16:17-18: „А повярвалите... ще говорят на нови езици; ще хващат змии, и, ако изпият нещо смъртоносно, няма да им повреди.“ – Б.пр.

^В Въоръжен сблъсък между органите на реда и членовете на сектата „Клонка давидова“ на 28 февруари 1993 г. с много загинали, включително агенти на ФБР. – Б.пр.

Цялото това разнообразие от вярвания и обреди, както и проявяваната понякога нетърпимост, ни затруднява значително да решим дали да схващаме християнството като нещо единично или като множество различни неща и дали трябва да говорим за християнство или за християнства.

Има ли нещо по-разнообразно от това нееднородно явление – християнството – в съвременния свят? Всъщност може и да има: това е християнството в древния свят. Както историците са осъзнали, през първите три века от съществуването на християнството обредите и вярванията на хората, наричащи себе си християни, са толкова различни, че в сравнение с тях различията между римокатолиците, т.нар. „примитивни“ баптисти и адвентистите от седмия ден направо бледнеят.

Повечето от тези най-ранни форми на християнство са непознати на днешните хора по света, тъй като в крайна сметка са били или реформирани, или изкоренени. В резултат на това става така, че свещените текстове, от които някои ранни християни са черпели религиозните си виждания, са били забранени, унищожени или забравени, т.е. изгубени по един или друг начин. В много от тях се твърди, че са написани от най-близките последователи на Христос. Противниците на тези текстове пък твърдят, че са били подправени.

Тази книга е за тях – и за изчезналите форми на християнство, които текстовете са проповядвали.

РАЗНОВИДНОСТИТЕ НА РАННОТО ХРИСТИЯНСТВО

Голямото разнообразие на ранното християнство си проличава най-вече в теологическите вярвания на хората, смятали себе си за последователи на Христос. Разбира се, през II и III в. е имало християни, вярвали в единия Бог. Но е имало и други, които настоявали, че боговете са двама. Някои разправяли, че били трийсет. Други пък твърдели, че са 365.

През II и III в. имало християни, които вярвали, че Бог е сътворил света. Но други вярвали, че светът е сътворен от понисше, по-невежо божество. (А защо *иначе* на света има толкова нещастие и беди?) Трети християни пък смятали, че било

още по-лошо – светът бил космическа грешка, сътворена от злонамерено божество, за да бъде затвор за хората, където да ги подлага на мъки и страдания.

През II и III в. имало християни, които вярвали, че еврейското Писание (християнският „Стар завет“) било вдъхновено от единия истинен Бог. Други вярвали, че било вдъхновено от еврейския Господ, който не бил единият истинен Бог. Трети вярвали, че било вдъхновено от зло божество. Четвърти вярвали, че изобщо не било вдъхновено.

През II и III в. имало християни, които вярвали, че Исус имал и божествена, и човешка природа, че е едновременно и Бог, и Човек. Имало други християни, които твърдели, че Исус бил изцяло божествен и у него нямало нищо човешко. (За тях божествеността и човешката природа били несъизмерими същности: както човекът не може да бъде камък, така и Бог не може да бъде човек.) Имало трети, които настоявали, че Исус си е бил човек от плът и кръв, приет от Господ да бъде негов син, но самият той не бил божествен. Имало и други християни, които твърдели, че Исус Христос имал две природи: истински човек от плът и кръв (Исус) и истинска божествена природа (Христос), която временно обитавала тялото Исусово по време на земното му служение и го напуснала преди смъртта му, вдъхновявайки поученията и чудесата му, но избягвайки страданията.

През II и III в. имало християни, които вярвали, че със смъртта си Исус донесъл на света спасението. Имало и други християни, които смятали, че смъртта му няма нищо общо със спасението на света. И трети, които твърдели, че Исус никога не е умирал.

Редно ли е да смятаме част от подобни схващания за християнски? Или, казано другояче, как е възможно хора, смятащи себе си за християни, да се придържат към такива схващания? Защо не са се обърнали към своите свещени текстове, за да разберат, че боговете не са били 365, че истинният Бог е сътворил света или че Исус е умрял? Защо просто не са прочели Новия завет?

Ами просто защото е нямало Нов завет. Разбира се, книгите, които в края на краищата намират място в Новия завет, са били написани през II в. Ала все още не са били обединени

в общопризнатия и официален канон на Свещеното писание¹. Съществували са и други писмени текстове със също толкова впечатляващ произход – други евангелия, деяния, послания и откровения, за които се е твърдяло, че са дело на земните апостоли на Христос.

ИЗГУБЕНИТЕ ПИСАНИЯ

Всички евангелия, включени в Новия завет, до едно са анонимни и едва по-късно са наречени по имената на предполагаемите им автори Матей, Марко, Лука и Йоан. Но горе-долу по времето, когато техните имена започват да се свързват с евангелията, се появяват и други евангелия – свещени текстове, четени и почитани от различни християнски общности по света: например евангелието, в което се твърди, че било написано от Симон Петър, най-близкият ученик на Исус; друго едно – от апостол Филип; евангелие, което уж било дело на Мария Магдалина, ученичката на Исус; едно от неговия брат близък Дидим Юда Тома².

Някой е решил, че само четири от ранните евангелия и някое друго няма да бъде включено в канона – сборник на свещените книги, влезли в състава на Библията. Но как е взето това решение? Кога? Как да сме сигурни, че е било правилно? И какво е станало с другите книги?

Когато Новият завет бил най-сетне съставен, в него били включени Деянията на апостолите – разказ за дейността на учениците му след смъртта на Христос. Но съществували и други деяния, написани в първите години на Църквата: деянията на Петър и Йоан, деянията на Павел, деянията на неговата последователка Текла и др. Защо те не са били включени в Библията?

Днешният ни Нов завет съдържа редица послания, т.е. писма, написани от християнските предводители до други християни, като тринадесет от тях се приписват на Павел. Богословите спорят дали Павел действително е написал всичките. А съществуват и други писма *извън* Новия завет, които също уж са написани от Павел, каквито са на пример няколкото, изпратени от „Павел“ до римския философ Сенека, а също и писмо

до Лаодикийската църква и „Третото послание“ на Павел до Коринтяни (в Новия завет са включени първото и второто му послания до Коринтяни). Нещо повече – има писма, написани от името и на други апостоли, включително едно уж от Симон Петър до брата на Исус – Яков, а и още едно – от Варнава, приятелят на Павел. Защо те са били изключени?

Новият завет завършва с апокалипсис, с откровение за края на света, предизвикан от Божий катаклизъм, написано от някой си по име Йоан и включено в Новия завет едва след като християнските водачи се убедили, че авторът му е не друг, а Йоан, синът Зеведеев, ученикът на Исус (макар авторът никъде да не твърди, че е *същият* Йоан). Ала защо други откровения не са канонизирани, като например апокалипсисът, приписван на Симон Петър, в който го водят на обиколка из рая и ада, за да види блажения транс на светците и ужасяващите мъки на обречените, описани с още по-ярки подробности? Или пък популярната сред християнските читатели от II в. книга „Пастир“ на Ерм, която също като Откровение на Йоан е изпълнена с апокалиптични пророчески видения?

Вече знаем, че по едно или друго време, на едно или друго място всички тези неканонични книги наред с много други са били почитани като свещени, боговдъхновени, библейски. С някои от тях днес разполагаме, а други са ни известни само по име. В последна сметка едва 27 от раннохристиянските книги са канонизирани, преписвани от книжовници през вековете, преведени накрая и на английски и днес ги има по лавиците буквално във всеки американски дом. Други са били отричани, презирани, очерняни, нападани, изгаряни, практически забравени... изгубени³.

ЗАГУБИ И ПРИДОБИВКИ

Навярно си струва да се поразмислим какво е било изгубено и едновременно с това придобито, когато тези книги, заедно с християнските перспективи, които представят, изчезват от поглед. Една от загубите, естествено, е огромното разнообразие през първите векове на християнството. Както вече изтъкнах, съвременното християнство не е лишено от

свое собствено разнообразие, като се има предвид широкия му диапазон на богословски системи, богослужения, обреди, тълкувания на Свещеното писание, политически възгледи, обществени позиции, организации, институции и т.н. На практика обаче всички форми на съвременното християнство, независимо дали те го признават, или не, произхожда от *една-единствена* форма на християнството, която излиза победител от конфликтите през II и III в. Тази единствена негова форма решава коя е „правилната“ християнска перспектива; тя преценява кой може да упражнява власт над християнската вяра и обреди и пак тя определя кои форми на християнството да бъдат маргинализирани, изключени, унищожени. Тя решава и кои книги да бъдат канонизирани в Свещеното писание, и кои да бъдат изключени като „еретически“, проповядващи лъжовни идеи.

И тогава, нанасяйки смъртоносен удар, тази победоносна група пренаписва историята на полемиката, представяйки я така, сякаш изобщо не е имало кой знае какъв конфликт, претендирайки, че собствените им възгледи открай време са били споделяни от болшинството християни през всички векове, чак от времето на Исус и неговите апостоли, че тяхната перспектива всъщност винаги е била „ортодоксална“ (т.е. от „права вяра“) и че техните опоненти в конфликта с различните си писания винаги са представлявали незначителни отцепнически групички, заинтересовани да подлъгват хората към „ерес“ (което буквално означава „избор“; еретик е онзи, който умишлено избира да не вярва в правилните неща).

Чувството за увереност, че е и винаги е било „право“ – ето това е *придобивката* на християнството след приключването на ранните конфликти. Сдобило се е също и с верую (символ на вярата), което християните декламираат до ден днешен, което утвърждава правилните вярвания в противовес на еретическите, неправите. Покрай това се сдобива с теология, включваща и схващането, че Христос е истински Бог и истински Човек, а също и доктрината за Троицата, за божие триединство – Отец, Син и Свети Дух: три различни лица на един Бог. Нещо повече – сдобива се и с йерархия на църковни водачи, които да ръководят църквата и да гарантират придържането ѝ към правата вяра и обреди. Сдобива се и с канона на Писанието –

Новия завет, обхващащ 27 книги, подкрепящи представата на тези водачи за църквата и тяхното разбиране на доктрината, етиката и богослужението.

Тези придобивки са очевидно значителни и относително добре известни. По-непознати са загубите, настъпили с приключване на въпросните конфликти. В книгата ще изследваме именно тези загуби. Поразително е, че векове наред практически всички, проучвали историята на ранното християнство, просто са приемали версията за ранните конфликти, написана от ортодоксалните победители. Всичко това започва да се променя в значителна степен през XIX в., когато някои учени започват да поставят под въпрос „обективността“ на такива раннохристиянски автори като ортодоксалният Евсевий от IV в., т.нар. отец на църковната история, от когото имаме най-ранния достигнал до нас разказ за конфликта. Това първоначално усъмняване в достоверността на Евсевий в някои кръгове в крайна сметка се превръща в същинска яростна атака срещу него, защото учените през XX в. се залавят да подлагат творбата му на идеологическа критика, която разкрива неговите пристрастия и тяхната роля в изложението му. Преоценката на Евсевий е предизвикана отчасти от откриването на още древни ръкописи, намерени както от опитни археолози, които активно са ги търсели, така и от бедуини, попаднали случайно на текстове, например на други евангелия, също претендиращи, че са написани от името на апостоли.

В книгата ще разгледаме тези изгубени ръкописи, които вече са намерени, наред с други, които са били маргинализирани от победилата група, но са били известни на учените от векове. Ще разгледаме също как става така, че 27-те книги на Новия завет са приети в каноничната Библия, ще обсъдим кой е съставил тази колекция от книги, на какви основания и кога. Ще изследваме и същността на самите ранни конфликти, за да разберем какво е било заложено на карта, какви са били противоположните възгледи, как са се държали заинтересованите страни, какви стратегии са използвали и каква литература са почитали, преписвали и събирали, от една страна, и каква са презирали, отхвърляли и унищожавали – от друга. Посредством всичко това ще съсредоточим вниманието си върху разнообразието на ранното християнство или по-скоро – върху

разнообразието на ранните християни – едно изгубено разнообразие, преоткрито отчасти едва в наше време.

ЗАЛОЗИТЕ НА КОНФЛИКТА

Преди да се впусна в изследване, навярно трябва да кажа две думи за това какво е – или поне е било – заложено на карта. В хода на изследването ще задавам въпроса: „Ами ако беше се случило иначе? Ако някоя друга форма на християнство, а не сегашната, беше станала господстваща?“⁴

Преди да започнем със самите дискусии, мога да посоча, че ако някоя друга форма на християнство беше взела надмощие в ранните борби за господство, познатите доктрини на християнството едва ли щяха да се превърнат в „стандартната“ вяра на милиони хора, че има само един Бог, че той е творецът, че Христос, неговият син, е богочовек. Доктрината за Троицата е можело изобщо да не възникне. Символите на вярата, все още четени в днешните църкви, е можело изобщо да не бъдат написани. Възможно е било Новият завет като сборник от свещени книги никога да не се появи. Или пък да се появи, съдържайки съвсем друг набор от книги, включително например „Евангелието от Тома“ вместо „Евангелието от Матей“ или „Посланието на Варнава“ вместо „Посланието на Яков“, или „Откровението на Петър“ вместо „Откровението на Йоан“. Ако друга група бе надвила в борбите, християните е можело и никога да нямат Стария завет; ако пък някоя друга група беше победила, християните можеха да имат *единствено* Стария завет (който нямаше да се нарича „Стар“, тъй като нямаше да има „Нов“).

Нещо повече – ще видим, че изходът от раннохристиянските борби е жизнено важен не само за вътрешния характер на религията, но в още по-голяма степен за ефекта и влиянието, които тази религия има във външен план върху историята на самата цивилизация. Понятно е, че ако господстващата форма на християнството не беше успяла да се утвърди като такава, християнството никога нямаше да стане голяма световна религия в рамките на Римската империя. И ако не беше станало така, империята можеше никога да не приеме християнството

като своя официална религия. В такъв случай то нямаше да се превърне в господстваща религия през Средните векове в Европа, през Ренесанса, Реформацията, та чак до наши дни. Колкото и странно да изглежда, ако конфликтите бяха намерили друго разрешение, хората на Запад, т.е. ние, можехме да си останем политеисти до ден-днешен и да се прекланяме пред древногръцките и древноримските богове. От друга страна, империята би могла да приеме друга форма на християнство, а развитието на западното общество и култура да поеме по пътища, които не сме в състояние дори да си представим.

Но каквито и въображаеми сценарии да разработваме, ясно е, че победата на една форма на християнство е значително събитие както за вътрешната дейност на религията, така и за историята на цивилизацията, особено на Запад. Но тази победа си има и цена. Както вече посочих, в това изследване ще проучим какви са придобивките и какви са загубите, след като конфликтите от първите векове на християнството са намерили своето решение.

ФОРМАТА НА НАШЕТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Мога да обясня на онези, които обичат да разполагат с пътна карта за пътуването си, как е структурирана книгата. Тя съдържа три главни части. Първата, „Фалшификации и открития“, разглежда няколко интригуващи литературни текста: а) евангелие, написано уж от Петър, един от учениците на Исус; б) чутовен разказ за Текла, придружителка на апостол Павел; в) евангелие, претендиращо да е написано от Юда Тома, предполагаем брат близък на Исус и г) по-дълга, изгубена доскоро версия на „Евангелие на Марко“.

Макар значително да се различават един от друг, тези текстове като че до един представляват фалшификации, като три от тях са древни, а една (евентуално) е съвременна; нещо повече – всички те проповядват схващания за Христос и/или форми на християнство, на които не е било съдено да станат господстващи. В този смисъл те могат да се приемат като представителни за много по-голям брой скалъпени разкази, известни от първите векове на християнството, като едни от

тях са признати за фалшификации още в древността, а други са били открити (или преоткрити) относително неотдавна.

Както ще видим, благодарение предимно на такива литературни текстове, много от които са изгубени и само няколко са вече намерени, ние знаем за алтернативните форми на християнство, тъй като археологическите открития (например сгради, монети или произведения на изкуството), които да допринасят за нашето знание, се броят на пръсти.

След като доста подробно разгледаме тези четири примера за фалшификация, ще преминем към втората част на книгата – „Ереси и ортодоксии“ – и ще се запознаем с по-широки социални явления въз основа на сведенията, извлечени от подобни фалшификации и от разнообразни оцелели източници. И по-конкретно, ще обсъдим коренно различаващите се вярвания на няколко важни християнски групи: еврейско-християнските евионити, антиевреите маркионити и разнообразни групи, наречени „гностици“. Над и против всички тях стои форма на християнството, налагаща вярванията и обредите, които в крайна сметка започват да господстват над религията към средата на III в. Тъй като от по-късна гледна точка представителите на тази група (или групи) могат да се смятат за предшественици на християнската ортодоксалност, ще ги наречем „протоортодокси“.

Така стигаме до третата част, „Печеливши и губещи“, в която преминаваме от разнообразните текстове, вярвания и обреди на различните групи към разглеждане на конфликтите, бушуващи помежду им, тъй като всяка от тях се състезава за новопокръстени, настоявайки, че нейните възгледи са правилни, а схващанията на останалите са неправилни. Ще разгледаме в частност как протоортодоксалните християни се включват в тези междуособни битки, които в края на краищата завършват с тяхната победа. Както ще видим, противоборството се води предимно на литературна основа, тъй като членовете на протоортодоксалната група представят полемични трактати в противовес на други християнски перспективи, подправят свещените текстове, за да докажат собствените си перспективи (т.е. фалшификации, претендиращи, че са написани от самите апостоли на Исус), и събират други ранни писания в свещен канон на Писанието, за да лансират възгле-

дите си и да противодействат на схващанията на другите. От тези конфликти се появява Новия завет – сборник от 27 книги, смятани за свещени, боговдъхновени и достоверни.

Изследването завършва с някои размисли за значението на победата точно на тази форма на християнството над останалите. Разсъждаваме какво е било постигнато и какво жертвано, когато толкова алтернативни форми на християнство и текстовете, които те приемат, са били изгубени за поколенията и отчасти открити отново едва в наши дни.